

Marcin Galiński*

USTALENIE STRONY PODMIOTOWEJ CZYNU ZABRONIONEGO W PRZYPADKU SPRAWCY NIEPOCZYTALNEGO

Streszczenie

Ustalenie strony podmiotowej danego przestępstwa, czyli stosunku wolicjonalno-intelektualnego sprawcy do zarzucanego mu czynu, jest nad wyraz istotne dla rozstrzygnięcia sprawy choćby dlatego, że wpływa na wymiar kary. O ile w przypadku osoby poczytalnej co do zasady ustalenie strony podmiotowej nie stanowi trudności, o tyle w przypadku sprawcy niepoczytalnego jego zaburzenia psychiczne utrudniają wspomniane ustalenie. Zaburzenia te powodują, że cierpiące na nie osoby niekiedy w inny sposób odczuwają wolę popełnienia czynu bądź jej brak, a także w inny sposób aniżeli osoby poczytalne przewidują lub nie przewidują możliwości popełnienia czynu zabronionego. W związku z tym kwestia ustalenia strony podmiotowej czynu zabronionego w przypadku popełnienia tego czynu przez sprawcę niepoczytalnego jest przedmiotem sporu w doktrynie.

Autor swoje rozważania zacznie od omówienia, czym jest strona podmiotowa, a także czym jest niepoczytalność w rozumieniu kodeksu karnego z 1997 roku. Przedstawi także przykładowe poglądy doktryny co do omawianego problemu, niekiedy będące sobie przeciwstawne. Przytoczy również wybrane orzeczenia związane z omawianą materią. Następnie przedstawi własne stanowisko, odnosząc się przy tym do poglądów przedstawicieli doktryny.

Słowa kluczowe: strona podmiotowa, niepoczytalność, ustalenie strony podmiotowej

---

* Marcin Galiński, Wydział Prawa i Administracji Uniwersytetu Szczecińskiego, adres e-mail: marcingalinski63@gmail.com

Wprowadzenie

Strona podmiotowa czynu zabronionego jest jednym ze znamion czynu zabronionego pod groźbą kary. Jest to stosunek wolicjonalno-intelektualny sprawcy do zarzucanego mu czynu¹. Innymi słowy, stroną podmiotową przestępstwa można ujmować jako zjawiska psychiczne, które wyrażają stosunek sprawcy do popełnianego przez niego czynu². Kwestię strony podmiotowej czynu zabronionego reguluje art. 9 k.k.³ Na gruncie brzmienia tego przepisu⁴ w ramach strony podmiotowej czynu zabronionego wyróżnić można umyślność i nieumyślność. Umyślność dzieli się zaś na: zamiar bezpośredni, polegający na tym, że sprawca danego czynu zabronionego pod groźbą kary przewidywał możliwość jego popełnienia i chciał ten czyn popełnić⁵ oraz na zamiar ewentualny⁶ polegający na tym, że sprawca przewidywał możliwość popełnienia czynu zabronionego i godził się na jego popełnienie⁷. Natomiast nieumyślność dzieli się na: świadomą nieumyślność, przejawiającą się tym, że sprawca przewiduje możliwość popełnienia czynu zabronionego, lecz liczy, że jednak jego dokonanie nie dojdzie do skutku, ale na skutek naruszenia reguł ostrożności ów czyn popełnia⁸, oraz na nieświadomą nieumyślność⁹, przejawiającą się tym, że sprawca z powodu naruszenia reguł ostrożności popełnia czyn zabroniony, który mógł przewidzieć, jednak jego popełnienia nie przewidział¹⁰. Stronę

¹ Ł. Pohl, *Prawo karne część ogólna*, wyd. 3, Warszawa 2015, s. 133.

² L. Gardocki, *Prawo karne*, wyd. 19, Warszawa 2015, s. 89.

³ Ustawa z 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (Dz.U. z 1997 r., nr 88, poz. 553 z późn zm.).

⁴ Brzmienie przytoczonego przepisu jest następujące:

„§ 1. Czyn zabroniony popełniony jest umyślnie, jeżeli sprawca ma zamiar jego popełnienia, to jest chce go popełnić albo przewidując możliwość jego popełnienia, na to się godzi.

§ 2. Czyn zabroniony popełniony jest nieumyślnie, jeżeli sprawca nie mając zamiaru jego popełnienia, popełnia go jednak na skutek niezachowania ostrożności wymaganej w danych okolicznościach, mimo że możliwość popełnienia tego czynu przewidywał albo mógł przewidzieć.

§ 3. Sprawca ponosi surowszą odpowiedzialność, którą ustawa uzależnia od określonego następstwa czynu zabronionego, jeżeli następstwo to przewidywał albo mógł przewidzieć”.

⁵ Ł. Pohl, *op. cit.*, s. 135.

⁶ *Ibidem*, s. 139.

⁷ Istotne jest, że na gruncie prawa karnego należy oddzielić od siebie chęć i zgodę na popełnienie czynu zabronionego. Przy zamiarze bezpośrednim więc nie możemy powiedzieć, że sprawca chciał i godził się na popełnienie czynu zabronionego.

⁸ Ł. Pohl, *op. cit.*, s. 142.

⁹ *Ibidem*, s. 145.

¹⁰ Z racji braku przewidywania możliwości popełnienia czynu zabronionego sprawca nie może się ustosunkować wolicjonalnie do popełnianego przez niego czynu.

podmiotową danego przestępstwa ustala się przy ustalaniu, czy był czyn zabroniony¹¹. Ustalenie strony podmiotowej czynu zabronionego jest nad wyraz istotne, choćby z tego powodu, że fakt działania sprawcy umyślnie albo nieumyślnie przesądzić może o wymiarze wyroku, który co do zasady dla przestępstw popełnionych nieumyślnie jest niższy¹².

Niepoczytalność, będącą okolicznością wyłączającą winę, definiuje art. 31 §1 k.k. Zgodnie z jego brzmieniem nie popełnia przestępstwa kto, z powodu choroby psychicznej, upośledzenia umysłowego lub innego zakłócenia czynności psychicznych, nie mógł w czasie czynu rozpoznać jego znaczenia lub pokierować swoim postępowaniem¹³. Na gruncie tej definicji można wyodrębnić dwa człony przytoczonej definicji: człon psychiatryczny i człon psychologiczny. Człon psychiatryczny to wskazanie przyczyn niepoczytalności sprawcy, takich jak choroba psychiczna (np. schizofrenia, oligofrenia), upośledzenie umysłowe lub inne zakłócenia czynności psychicznych (np. zaburzenia hormonalne, nerwica, stan skrajnego zmęczenia)¹⁴. Człon psychologiczny natomiast wskazuje skutki źródeł niepoczytalności, czyli niemożność rozpoznania znaczenia popełnianego czynu¹⁵ oraz niemożność pokierowania swoim postępowaniem¹⁶. Wskazane w członie psychologicznym przyczyny niepoczytalności muszą wystąpić *tempore criminis*¹⁷, nie zaś przed popełnieniem lub po popełnieniu czynu zabronionego.

Z racji zaburzeń psychiki u sprawcy niepoczytalnego pojawia się problem ustalenia strony podmiotowej popełnionego przez niego czynu. Faktem jest, że sprawcy niepoczytalni żywią określony stosunek wolicjonalno-intelektualny do popełnianego przez nich czynu. Jednak znacznie więcej trudności, aniżeli

¹¹ L. Gardocki, *op. cit.*, s. 89.

¹² Przykładem może być art. 148 §1 k.k. (umyślne zabójstwo człowieka w typie podstawowym), za którego naruszenie grozi kara od 8 do 15 lat pozbawienia wolności, 25 lat pozbawienia wolności i kara dożywotniego pozbawienia wolności oraz art. 155 k.k. (nieumyślne zabójstwo człowieka), za którego naruszenie grozi kara pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5.

¹³ Ustawa z 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (Dz.U. z 1997 r., nr 88, poz. 553 z późn zm.).

¹⁴ W. Wróbel, A. Zoll, *Polskie prawo karne część ogólna*, wyd. 1, Kraków 2010, s. 394.

¹⁵ Niemożność rozpoznania znaczenia popełnionego przez sprawcę czynu można podzielić na: niemożność rozpoznania ontologicznego znaczenia czynu, gdy sprawca nie ma świadomości, co robi (np. atak szału, schizofrenia paranoidalna), oraz na niemożność rozpoznania aksjologicznego znaczenia czynu, gdy sprawca zdaje sobie sprawę z tego, co robi, jednak nie wartościuje swojego zachowania.

¹⁶ W. Wróbel, A. Zoll, *op. cit.*, s. 392.

¹⁷ Co jest równoznaczne z wystąpieniem koincydencji czasowej między niepoczytalnością a popełnionym przez sprawcę czynem.

w przypadku sprawcy poczytalnego, sprawia ustalenie strony podmiotowej, jeśli sprawcą przestępstwa była osoba niepoczytalna. Owe zagadnienie jest przedmiotem sporu w doktrynie prawa karnego. Istotną kwestią tego sporu jest to, czy stronę podmiotową u sprawcy niepoczytalnego można w ogóle ustalić.

Stanowisko doktryny i judykatury

Według T. Kaczmarka ustalenie strony podmiotowej w przypadku sprawcy niepoczytalnego powoduje znaczne trudności¹⁸. Jego zdaniem różnica między umyślnością a nieumyślnością leży w sferze zjawisk psychicznych człowieka. Zaś tych, zdaniem tego autora, nie można analizować u osoby niepoczytalnej¹⁹.

Natomiast J. Lachowski w ogóle wykluczył możliwość ustalenia strony podmiotowej u sprawcy o właściwościach wskazanych w art. 31 §1 k.k.²⁰ Jednak cytowany autor zauważył potrzebę dokonania przez sąd kwalifikacji prawnej czynu popełnionego przez osobę niepoczytalną. Zdaniem J. Lachowskiego należy w kwalifikacji prawnej czynu powołać przepis określający nieumyślny typ czynu zabronionego, natomiast jeśli taki nie byłby przewidziany w ustawie karnej, należy przytoczyć przepis określający typ umyślny. Nie oznacza to jednak, zdaniem autora, że sąd przypisał sprawcy czyn zabroniony popełniony umyślnie lub nieumyślnie, gdyż czyn ten został popełniony w warunkach niepoczytalności, a w konsekwencji stroną podmiotową czynu zastępuje niepoczytalność sprawcy²¹.

Z kolei M. Tarnawski przyjmował, że niemożliwe jest ustalenie tego, czy niepoczytalny sprawca dopuścił się swojego czynu umyślnie czy nieumyślnie. W konsekwencji należy więc uznać, zdaniem Tarnawskiego, że jedyną możliwą kwalifikacją czynu niepoczytalnego sprawcy jest uznanie tego czynu za przestępstwo nieumyślne²² na zasadzie *in dubio mitius*. W związku z tym, jeżeli

¹⁸ T. Kaczmarek, *Spory wokół charakteru odpowiedzialności karnej sprawców przestępstw popełnionych w warunkach zawinionej niepoczytalności*, „Państwo i Prawo” 2004, nr 1, s. 44.

¹⁹ *Ibidem*, s. 44.

²⁰ J. Lachowski, *Przejawy obiektywizacji odpowiedzialności karnej w k.k. z 1997 r.*, „Studia Prawnicze” 2006, z. 1, s. 131.

²¹ *Ibidem*, s. 132–133

²² Cytowany autor używa zwrotu „przestępstwo”, gdyż w swoich rozważaniach odnosił się do sprawcy niepoczytalnego, który wprawił się w stan nietrzeźwości lub odurzenia (czyli do sprawcy o właściwościach wskazanych w art. 31 § 3 k.k.). W przypadku sprawcy o właściwościach z art. 31 § 1 k.k. nie można mówić, że popełnił on przestępstwo, gdyż nie można mu przypisać winy. W konsekwencji w przypadku takiego sprawcy można mówić, że popełnił on czyn zabroniony, nie zaś przestępstwo.

w kodeksie karnym nie przewidziano typu nieumyślnego danego przestępstwa, to wówczas sprawca niepoczytalny nie może ponieść odpowiedzialności karnej²³.

Andrzej Zoll wskazał natomiast, że „fikcja nieumyślności”, o której mówił M. Tarnawski, jest nie do przyjęcia²⁴. Wynika to z konieczności ustalenia strony podmiotowej czynu zabronionego, nie zaś jej przyjęcia. A. Zoll wskazuje również, że k.k. z 1997 roku „w sposób jednoznaczny oddziela od siebie stronę podmiotową czynu zabronionego, więc znamiona charakteryzujące umyślność albo jej brak, od winy rozumianej normatywnie, jako zarzut popełnienia czynu zabronionego (umyślnego albo nieumyślnego)”²⁵. Nadto cytowany autor stwierdza, że brak możliwości rozpoznania znaczenia czynu nie powinien być utożsamiany z brakiem świadomości realizacji znamion czynu zabronionego²⁶. Wynika to z tego, że osoba niepoczytalna, która nie może rozpoznać znaczenia swojego czynu, może działać ze świadomością realizacji znamion czynu zabronionego²⁷.

Według M. Budyn-Kulik ustalenie strony podmiotowej nie powinno się pojawić, jeśli powód wyłączenia przestępczości czynu zabronionego tkwi w psychice sprawcy, innymi słowy – gdy niemożność przypisania zamiaru²⁸ wynika z przyczyn endogennych, objawiających się w postaci nieprawidłowego przebiegu procesów psychologicznych sprawcy²⁹. Zdaniem autorki, jest to większość przypadków niepoczytalności w rozumieniu art. 31 §1 k.k.³⁰ Cytowana autorka twierdzi również, że jeśli sprawca nie jest w stanie rozpoznać znaczenia czynu z powodu nieprawidłowego funkcjonowania sfery poznawczej lub/i motywacyjnej, znaczy to, że sprawca ten nie popełnia czynu umyślnie ani nieumyślnie³¹.

²³ M. Tarnawski, *Problem winy niepoczytalnego i o poczytalności zmniejszonej, odurzonych alkoholem lub innymi środkami odurzającymi*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1975, nr 2, s. 48.

²⁴ A. Zoll, *Kwalifikacja prawna czynu i wina niepoczytalnego sprawcy*, w: *Okoliczności wyłączające winę. Materiały VI Bielańskiego Kolokwium Karnistycznego*, red. J. Majewski. Toruń 2010, s. 13, 15.

²⁵ *Ibidem*, s. 9–10.

²⁶ *Ibidem*, s. 14.

²⁷ Należy pamiętać, że sprawca niepoczytalny może także działać bez świadomości realizacji znamion czynu zabronionego.

²⁸ Autorka prowadzi swoje rozważania tylko co do umyślności. Niemniej owe rozważania są adekwatne także do nieumyślności.

²⁹ M. Budyn-Kulik, *Umyślność w prawie karnym i psychologii. Teoria i praktyka sądowa*, wyd. 1, Warszawa 2015, s. 529.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ *Ibidem*.

M. Budyn-Kulik stwierdza nadto, że w obecnym kształcie art. 9 §1 i §2 k.k. nie ma wskazówek na temat stopniowania świadomości, w tej kwestii zaś nie wypowiada się doktryna ani orzecznictwo. Powoduje to problem z uwzględnieniem połowicznej lub częściowej świadomości. Przywoływana autorka rozważa również możliwość uznawania stanów pośrednich w przypadku ustalania strony podmiotowej, wskazując, że doktryna świadomość pojmuje w sposób zero-jedynkowy, tzn. jest świadomość albo jej nie ma³². Świadomość, o której pisze autorka, nie jest świadomością części znamion popełnianego przez sprawcę czynu, lecz jest takim przebiegiem procesów psychicznych sprawcy, w którym nie zdawał on sobie sprawy ze wszystkich elementów rzeczywistości³³. M. Budyn-Kulik wskazuje w omawianej sytuacji dwie możliwości. Można uznać, że jeżeli sprawca miał świadomość przynajmniej w jakiejś części, to spełniony został warunek świadomości. Drugą możliwością jest przyjęcie, że sprawca świadomości w ogóle nie ma, jeżeli sprawca nie miał jakiegos „fragmentu” owej świadomości³⁴. Autorka zaznacza, że oba rozwiązania nie są idealne, a przyjęcie któregośkolwiek z nich zmusza do stworzenia fikcji zamiaru³⁵. W praktyce będzie powodowało wiele problemów³⁶. Cytowana autorka stwierdza także, że sytuacja byłaby prostsza, w przypadku wyprowadzenia znamion strony podmiotowej poza określenie typu czynu zabronionego. Wtedy można byłoby uniknąć fikcji przypisania strony podmiotowej, przechodząc od razu na płaszczyznę winy³⁷. Autorka proponuje, żeby *de lege lata* zmienić spojrzenie na funkcję niepoczytalności. Uważa ona, że poprzez przyjęcie, że niepoczytalność nie wyłącza winy, lecz dekompletuje znamiona, co uniemożliwia przypisanie strony podmiotowej, unika się jej zdaniem fikcji przypisania strony podmiotowej, zwłaszcza umyślności, gdy zachodzą przyczyny wyłączające poczytalność sprawcy i niepozwalające na przypisanie strony podmiotowej czynu zabronionego, jaki ów sprawca niepoczytalny popełnił³⁸.

Orzecznictwo sądów polskich w kwestii ustalenia strony podmiotowej czynu zabronionego popełnionego przez sprawcę niepoczytalnego wypowiada

---

³² *Ibidem*, s. 531.

³³ Autorka podaje jako przykład to, że informacja znajdowała się w świadomości peryferycznej, czyli sprawca ją posiadał, ale w danym momencie z niej nie korzystał, chociaż mógł.

³⁴ M. Budyn-Kulik, *op. cit.*, s. 531.

³⁵ *Ibidem*, s. 531.

³⁶ *Ibidem*, s. 531–532.

³⁷ *Ibidem*, s. 532.

³⁸ *Ibidem*.

się niezbyt często. Niemniej jednak kilka orzeczeń sądów powszechnych jest wartych przytoczenia.

Sąd Apelacyjny w Białymstoku stwierdził, że nawet znaczne ograniczenie poczytalności nie wyłącza możliwości popełnienia przestępstwa umyślnego z zamiarem bezpośrednim. Sąd wskazał że, kodeks karny odróżnia stronę podmiotową czynu od winy sprawcy. Poczytalność łączy się z winą sprawcy i albo winę wyłącza – w przypadku zniesienia, albo umniejsza – w przypadku poczytalności ograniczonej. Zdaniem sądu zaś umyślność i nieumyślność łączą się z czynem sprawcy, czyli z samym przestępnym zachowaniem, nie zaś z oceną tego zachowania, jak to ma miejsce w przypadku winy. W opinii sądu przypisanie takiego czynu sprawcy, podobnie jak w przypadku osoby poczytalnej, wymaga wykazania, zwłaszcza na tle jego przeżyć psychicznych, że mając świadomość możliwości popełnienia czynu albo tego chciał, albo przewidując taką możliwość, godził się na to³⁹.

Sąd Najwyższy kilkakrotnie zajmował się relacją między poczytalnością ograniczoną a stroną podmiotową⁴⁰. W wyroku z 4 lutego 1974 roku Sąd Najwyższy stwierdził, że stan ograniczonej poczytalności stanowi istotny element podmiotowej strony czynu i powinien znaleźć odzwierciedlenie zarówno w opisie czynu, jak i kwalifikacji prawnej⁴¹. Teza ta została podtrzymana również w innych wyrokach Sądu Najwyższego m.in.: z 16 maja 2000 roku⁴² czy z 11 września 2008 roku⁴³. Wspomnianą tezę powołał także Sąd Apelacyjny w Lublinie w wyroku z 7 marca 2006 roku⁴⁴. W wyroku z 20 lipca 2007 roku Sąd Najwyższy wskazuje, że „w opisie przypisanego oskarżonemu czynu, jak i jego kwalifikacji prawnej należy dać wprost wyraz temu, że w chwili jego popełnienia miał on ograniczoną w znacznym stopniu poczytalność”⁴⁵. Należy zauważyć fakt, że z racji tego, że jednym ze znamion czynu zabronionego jest strona podmiotowa, to w konsekwencji zawiera się ona w opisie czynu. W wyniku takiego rozumowania stwierdzenie Sądu Najwyż-

³⁹ Wyrok SA w Białymstoku z 5 marca 2013 r., sygn. II AKa 24/13, LEX nr 1294725.

⁴⁰ Z racji bardzo zbliżonej konstrukcji ograniczonej poczytalności w rozumieniu k.k. do konstrukcji niepoczytalności w rozumieniu kodeksowym wnioski Sądu Najwyższego co do relacji strony podmiotowej i poczytalności ograniczonej można odnieść także do relacji strony podmiotowej i niepoczytalności sprawcy.

⁴¹ Wyrok SN z 4 lutego 1974 r., sygn. II KR 269/73, OSNPG 1974, poz. 76.

⁴² Wyrok SN z 16 maja 2000 r., sygn. III KKN 51/98, LEX nr 51448.

⁴³ Wyrok SN z 11 września 2008 r., sygn. IV KK 288/08, OSNKW 2008, nr 12, poz. 98.

⁴⁴ Wyrok SA w Lublinie z 7 marca 2006 r., sygn. II AKa 19/06, LEX nr 179050.

⁴⁵ Wyrok SN z 20 lipca 2007 r., sygn. III KK 486/06, LEX nr 310217.

szego należy rozumieć w taki sposób, że przy opisie strony podmiotowej danego czynu należy uwzględnić fakt ograniczonej niepoczytalności sprawcy⁴⁶. Kolejnym istotnym orzeczeniem Sądu Najwyższego jest postanowienie z 18 lutego 2009 roku, w którym to Sąd Najwyższy stwierdza, iż „w orzecznictwie utrwalił się już pogląd, iż stan ograniczonej poczytalności w stopniu określonym w art. 31 § 2 k.k. stanowi istotny element strony podmiotowej czynu, a tym samym zakresu i stopnia winy oskarżonego i musi znaleźć odzwierciedlenie w opisie czynu przypisanego oskarżonemu oraz jego kwalifikacji prawnej”⁴⁷. W postanowieniu tym Sąd Najwyższy bazuje na wcześniej wypracowanym już przez orzecznictwo poglądzie, jednak wskazuje czego nie można znaleźć w wyrokach przytoczonych powyżej, że istotne przy ustalaniu strony podmiotowej czynu jest ustalenie stopnia i zakresu winy sprawcy. Co ważne, Sąd Najwyższy w tym orzeczeniu traktuje winę jako element strony podmiotowej czynu zabronionego⁴⁸.

Stanowisko własne

Na wstępie rozważań należy zauważyć, że czyn popełniany przez osobę poczytalną jest w sposób dowolny⁴⁹, czyli sprawca ma możliwość kierowania swoim postępowaniem. W przypadku zaś sprawcy niepoczytalnego mamy do czynienia z brakiem dowolności czynu, co wynika wprost z brzmienia art. 31 §1 k.k.⁵⁰. Każdy czyn popełniony przez sprawcę niepoczytalnego jest więc zachowaniem niedowolnym⁵¹. Pojawia się problem, czy zachowanie niedowolne może być czynem zabronionym⁵². Należy zauważyć, że – wbrew twierdzeniom Sądu Najwyższego (postanowienie z 18 lutego 2009 roku⁵³) czy też J. Lachowskiego⁵⁴

⁴⁶ Rozumowanie to odnosi się także do niepoczytalności w rozumowaniu art. 31 §1 k.k.

⁴⁷ Postanowienie SN z 18 lutego 2009 r., sygn. IV KK 288/08, OSNKW 2008, nr 12, poz. 98.

⁴⁸ Świadczy o tym zwrot „strony podmiotowej czynu, a tym samym zakresu i stopnia winy oskarżonego”.

⁴⁹ Innymi słowy jest czynem dowolnym.

⁵⁰ A konkretnie ze zwrotu „nie może kierować swym postępowaniem”.

⁵¹ K. Daszkiewicz, w: Z. Ziemiński, K. Daszkiewicz, S. Sołtysiński, *Trójgłos o prawniczym pojęciu czynu*, „Studia Prawnicze” 1971, z. 29, s. 30.

⁵² Jeśli uzna się, że zachowanie niedowolne nie może być rozpatrywane w kategorii czynu, to wówczas nie będziemy mogli mówić o ustaleniu strony podmiotowej.

⁵³ Postanowienie SN z 18 lutego 2009 r., sygn. IV KK 288/08, OSNKW 2008, nr 12, poz. 98.

⁵⁴ J. Lachowski, *op. cit.*, s. 131.

– niepoczytalności, a więc przyczyny niedowolności czynu, nie możemy utożsamiać z czynem, a w konsekwencji ze stroną podmiotową. Niepoczytalność, jak już wspomniano, jest okolicznością wyłączającą winę, czyli możliwość uczynienia sprawy zarzutu z jego postępowania. Na gruncie normatywnym trudno jest przyznać rację pogładowi głoszącemu, że normę sankcjonowaną można wyłącznie przekroczyć działaniem dowolnym. Jest to niezbyt trafne spostrzeżenie, choćby z racji tego, że nie można wywnioskować z przepisów k.k. normy głoszącej, że przesłanką jej przekroczenia jest działanie dowolne. Nadto należy zauważyć, że w art. 31 §1 k.k. ustawodawca posłużył się zwrotem „nie popełnia przestępstwa”, nie zaś stwierdzeniem „nie popełnia czynu”. Ustawodawca więc, konstruując tak ów przepis, wskazuje, że sprawca popełnia czyn, jednak z racji niedowolności jego zachowania nie popełnia on przestępstwa, z racji braku winy, będącej ostatnim elementem struktury przestępstwa. Co więcej, z brzmienia art. 94 §1 k.k.⁵⁵ wynika, że sprawca niepoczytalny może czyn zabroniony popełnić. W konsekwencji za czyn należy uznać również działanie niedowolne, zaś przyczyn wyłączenia karalności owego czynu niedowolnego należałoby szukać na gruncie normy sankcjonującej⁵⁶.

Kolejnym problemem jest kwestia, czy i w jakim stopniu ów brak dowolności wyklucza możliwość wystąpienia stosunku wolicjonalno-intelektualnego u sprawcy niepoczytalnego. Jak już wcześniej wspomniano, wszyscy ludzie, w tym osoby niepoczytalne, żywią jakiś stosunek zarówno w aspekcie wolicjonalnym i intelektualnym do otaczającej ich rzeczywistości i do tego, co czynią. Niedowolność czynu polega na tym, zdaniem autora, że sprawca z powodów zaburzeń psychicznych nie jest w stanie kierować swoim postępowaniem, a także swoimi odczuciami do rzeczywistości. Należy zauważyć, że niemożność kierowania swoimi odczuciami do rzeczywistości nie wyłącza możliwości zaistnienia tych odczuć. W konsekwencji sprawca niepoczytalny może żywić stosunek wolicjonalno-intelektualny do pewnych zjawisk, zachowań, w tym także swoich, zaś niedowolność zachowań sprawcy owego stosunku nie wyklucza. Jednak z racji niepoczytalności sprawcy stosunek wolicjonalno-intelektualny będzie stosunkiem zaburzonym, a więc innym aniżeli u sprawcy niepoczytalnego.

---

⁵⁵ Brzmienie przytoczonego przepisu jest następujące: „Jeżeli sprawca, w stanie niepoczytalności określonej w art. 31 § 1, popełnił czyn zabroniony o znacznej społecznej szkodliwości i zachodzi wysokie prawdopodobieństwo, że popełni taki czyn ponownie, sąd orzeka umieszczenie sprawcy w odpowiednim zakładzie psychiatrycznym”.

⁵⁶ Autor jedynie sygnalizuje tutaj takową możliwość, gdyż szczegółowa analiza zasygnalizowanego problemu nie jest przedmiotem niniejszego opracowania.

W celu uzyskania głębszych wniosków, po poczynieniu przez autora uwag wstępnych co do jego stanowiska w sprawie omawianej problematyki, warto odnieść się w tym momencie do uprzednio przytoczonych poglądów doktryny i skonfrontować je z poglądami autora.

Jak już wspomniano, brak dowolności czynu nie wyłącza strony podmiotowej. Słusznie wskazał T. Kaczmarek, że różnica między umyślnością a nieumyślnością leży w sferze psychiki ludzkiej, co w przypadku sprawców niepoczytalnych rodzi trudności w ustaleniu strony podmiotowej⁵⁷. Jednak ciężko zgodzić się z T. Kaczmarkiem, że w związku z zaburzeniami psychicznymi nie powinno ustalać się strony podmiotowej u sprawcy niepoczytalnego. Należy zauważyć, że ustalenie strony podmiotowej może sprawiać również trudności w przypadku sprawców poczytalnych, choćby z racji tego, że nie ma metod zbadania dających całkowitą pewność, jaki stosunek wolicjonalno-intelektualny żywił sprawca do popełnianego przez siebie czynu *tempore criminis*. Sprawca niepoczytalny, jak wcześniej wskazano, może żywić stosunek wolicjonalno-intelektualny do popełnianego przez siebie czynu⁵⁸, jednak z racji zaburzeń psychicznych owo żywienie wspomnianego stosunku będzie zaburzone. Zaburzenia te nie powodują tego, że strony podmiotowej nie da się ustalić. Co istotne, zgodnie z art. 202 §1 k.p.k. w celu wydania opinii o stanie zdrowia psychicznego oskarżonego sąd, a w postępowaniu przygotowawczym prokurator, powołuje co najmniej dwóch biegłych lekarzy psychiatrów⁵⁹. Natomiast zgodnie z art. 202 §4 k.p.k. opinia psychiatrów powinna zawierać stwierdzenia dotyczące zarówno poczytalności oskarżonego w chwili popełnienia czynu, jak i jego aktualnego stanu zdrowia psychicznego oraz zdolności do udziału w postępowaniu, a w razie potrzeby co do okoliczności wymienionych w art. 93 k.k.⁶⁰ Przeprowadzając wspomniane badania, biegli badają więc również stronę podmiotową sprawcy przestępstwa. W konsekwencji trudno przyznać T. Kaczmarkowi rację w tej materii.

⁵⁷ T. Kaczmarek, *op. cit.*, s. 44.

⁵⁸ Przykładowo, osoba słyszająca w swojej głowie głosy ma możliwość (choćby teoretyczną) ustosunkowania się do tych głosów. Może chcieć popełnienia czynu zabronionego na skutek posłuchania się owych głosów albo godzić się na popełnienie czynu z tego samego powodu. W niektórych przypadkach sprawca taki może przewidywać skutki popełnienia przez niego czynu. Względnie sprawca może nie przewidywać popełnienia czynu zabronionego.

⁵⁹ Ustawa z 6 czerwca 1997 r. – Kodeks postępowania karnego (Dz.U. z 1997 r., nr 89, poz. 555).

⁶⁰ Są to: choroba psychiczna, upośledzenie umysłowe lub uzależnienie od alkoholu lub innego środka odurzającego.

Jak wyżej wskazano, biegli z racji przeprowadzania tych badań są w stanie ocenić w pewnym stopniu stronę podmiotową czynu zabronionego popełnionego przez sprawcę niepoczytalnego, przez co twierdzenie J. Lachowskiego⁶¹ o wykluczeniu możliwości przypisania sprawcy strony podmiotowej jest nie-trafne. Nadto, o czym wcześniej była mowa, pogląd J. Lachowskiego o zastąpieniu strony podmiotowej przez niepoczytalność nie jest poglądem właściwym. Obecnie odrzuca się teorię psychologiczną winy⁶² oraz odchodzi się od normatywnej kompleksowej teorii winy⁶³ na rzecz teorii normatywnej czystej winy, zgodnie z którą winą jest czysty zarzut⁶⁴. To oddzielenie jest zasadne, gdyż wina rozumiana jako możliwość uczynienia sprawcy zarzutu z jego postępowania nie jest tożsama ze stroną podmiotową. Owszem, strona podmiotowa sprawcy może wpłynąć na winę, niemniej nie jest wyłącznym elementem kształtującym ową winę⁶⁵. Okoliczność wyłączająca winę (w tym wypadku niepoczytalność) i strona podmiotowa przy przyjęciu czystej normatywnej teorii winy mogą ze sobą współistnieć. Dlatego niezależnie od tego, czy jest przepis określający nieumyślny czy też umyślny typ przestępstwa, należy w kwalifikacji podać ten odpowiadający rzeczywistemu stosunkowi wolicjonalno-intelektualnemu, który żywił sprawca niepoczytalny *tempore criminis* względem popełnionego przez siebie czynu.

Ciężko przyznać rację także M. Tarnawskiemu, gdyż z racji wspomnianej możliwości (wbrew twierdzeniom cytowanego autora) oceny strony podmiotowej u sprawcy niepoczytalnego fikcja nieumyślności jest bezzasadna. Nadto osoba niepoczytalna niezależnie od umyślności czy też nieumyślności nie może z racji istnienia art. 31 § 1 ponieść odpowiedzialności karnej⁶⁶.

Natomiast rację ma A. Zoll, że owa fikcja nieumyślności zaproponowana przez M. Tarnawskiego jest nie do przyjęcia⁶⁷. Zgodzić się trzeba z A. Zollem również w tym, że oddzielono na gruncie obecnie obowiązującego kodeksu kar-

⁶¹ J. Lachowski, *op. cit.*, s. 131.

⁶² Wina w tym ujęciu jest utożsamiana ze stroną podmiotową.

⁶³ Wina w tym ujęciu jest możliwością uczynienia sprawcy zarzutu z jego postępowania. Wina tak rozumiana jest również zarzucalną umyślnością i zarzucalną nieumyślnością.

⁶⁴ Oddziela się więc winę od strony podmiotowej.

⁶⁵ Można mieć zamiar bezpośredni popełnienia przestępstwa i można go realizować, jednak na skutek pewnych okoliczności nie będzie można uczynić

⁶⁶ Owszem sąd może w pewnych przypadkach wymierzyć sprawcy środki zabezpieczające, lecz nie można w przypadku ich wymierzenia mówić o odpowiedzialności karnej.

⁶⁷ A. Zoll, *op. cit.*, s. 13, 15.

nego stronę podmiotową od winy oraz w tym, że niepoczytalność nie wyłącza istnienia strony podmiotowej⁶⁸, o czym mowa już była wyżej.

Trudno się zgodzić z M. Kulik-Budyn⁶⁹ w tym, że niemożliwe jest ustalenie strony podmiotowej w przypadku sprawców, jeśli niemożność przypisania zamiaru wynika z nieprawidłowego przebiegu procesów psychologicznych sprawy. Jak już wskazano, biegły może wywnioskować z przeprowadzonych badań to, jaki stosunek wolicjonalno-intelektualny sprawca żywił, albo jaki żywć mógł. To, że sprawca nie jest w stanie rozpoznać znaczenia swojego czynu z przyczyn podanych przez M. Kulik-Budyn, nie znaczy, że nie można przypisać mu zamiaru. Owszem owo przypisanie jest utrudnione, jednak nie ma przesłanek wskazujących, że jest niemożliwe. Cytowana autorka najpewniej nie zauważa, że nawet jeśli sprawca nie zdaje sobie sprawy z tego, co czyni, albo nie jest w stanie zdać sobie z tego sprawy, to działa w warunkach nieświadomej nieumyślności. A w konsekwencji można w omawianej sytuacji przypisać mu nieumyślność. Należy się zgodzić zaś z tym, że doktryna patrzy nazbyt, jak to cytowana autorka ujęła, „zero-jedynkowo” na ów problem, co można zauważyć np. w przytoczonych poglądach J. Lachowskiego czy M. Tarnawskiego, gdzie fakt zaburzeń poznawczych sprawy powoduje, że nie można mu przypisać strony podmiotowej, co można uznać za przejaw myślenia pewnym schematem, za który w przypadku sytuacji sprawcy niepoczytalnego należy wyjść. Nadto cytowana autorka⁷⁰ słusznie zauważa również, że art. 9 § 1 i § 2 k.k. nie zawiera wskazówek dotyczących stopniowości świadomości sprawcy. Brak takich wskazówek powoduje sporo problemów w przypadku, jeśli sprawca niepoczytalny działał umyślnie, jednak owa umyślność nie jest umyślnością „typową”, o której mowa w k.k. Warto jednak zastanowić się nad zasadnością wprowadzenia takich zmian z racji różnorodności ludzi, w tym ich zachowań i stanów świadomości. Regulacje kodeksowe nie ujmą wszystkich zachowań i stanów, które ludzie odczuwają, co może tworzyć kolejne problemy. Jednak głębsze rozważania w tej kwestii nie mieszczą się w zakresie prowadzonych rozważań. Należy odnieść się do jeszcze jednej przytoczonej wcześniej kwestii poruszonej przez M. Kulik-Budyn, która proponuje, by zmienić spojrzenie na funkcję niepoczytalności poprzez przyjęcie, że niepoczytalność nie wyłącza winy, lecz dekompletuje znamiona, co uniemożliwia przypisanie strony podmiotowej, unikając

⁶⁸ *Ibidem*.

⁶⁹ M. Budyn-Kulik, *op. cit.*, s. 529.

⁷⁰ *Ibidem*, s. 531.

fikcji jej przypisania, zwłaszcza umyślności⁷¹. Należy zauważyć, że wina, jak wcześniej już wskazano, nie jest tożsama z umyślnością, zaś niepoczytalność nie jest czynnikiem wyłączającym stronę podmiotową. Z racji owej odrębności winy i strony podmiotowej, jedno nie oddziałuje na drugie, zmieniając strukturę drugiego. Dlatego w świetle dzisiejszych poglądów niemożliwe jest przyjęcie, że niepoczytalność dekompletuje stronę podmiotową. Z przytoczonych wyżej względów nie można także się zgodzić, że przypisanie strony podmiotowej u sprawcy niepoczytalnego jest fikcją⁷².

Podsumowanie

W celu uporządkowania powyższego wywodu należy przytoczyć raz jeszcze, skrótowo, stanowisko autora. Autor uważa, że niepoczytalność nie wyklucza zaistnienia u sprawcy strony podmiotowej. Jednak ta strona podmiotowa jest zniekształcona przez ową niepoczytalność. Dlatego jej ustalenie jest trudniejsze, choć nie niemożliwe. Autor widzi także potrzebę znalezienia pewnego konsensusu w doktrynie, w celu stworzenia prawnych środków ułatwiających rozwiązywanie problemów z ustaleniem strony podmiotowej w przypadku sprawcy o właściwościach z art. 31 §1 k.k., gdyż obecne rozwiązania prowadzą do znacznych trudności związanych z wielością ocen w doktrynie i poglądów na ten temat, co tworzyć może pewną sytuację niepewności prawnej.

Autor starał się również wykazać istotę i wagę problemu ustalenia strony podmiotowej u sprawcy niepoczytalnego. W celu pogłębionej analizy nad tym problemem wybrał formę (będącą w pewien sposób chaotyczną) bardziej omówienia i odniesienia się do poglądów doktryny, po zarysowaniu wstępu do swojej argumentacji, aniżeli przedstawienia swojego stanowiska wprost. Wynika to z przekonania autora o potrzebie nie tylko formułowania nowych poglądów w tej materii, co również jest istotne, lecz także refleksji nad dorobkiem doktryny, która prowadzić może właśnie do powstania nowych wniosków. Autor nadto nie odniósł się do wszystkich przytoczonych orzeczeń, co wynika z faktu, że większość z przytoczonych tez powtarzała się w praktyce orzeczniczej, zaś tezy te obecnie można uznać za truizmy.

⁷¹ *Ibidem*, s. 532.

⁷² Celem przypomnienia, wynika to z tego, że niepoczytalność nie wyłącza wystąpienia strony podmiotowej u sprawcy i odwrotnie.

Literatura

- Budyn-Kulik M., *Umyślność w prawie karnym i psychologii. Teoria i praktyka sądowa*, Warszawa 2015.
- Daszkiewicz K., w: Z. Ziemiński, K. Daszkiewicz, S. Sołtysiński, *Trójgłos o prawniczym pojęciu czynu*, „Studia Prawnicze” 1971, z. 29.
- Gardocki L., *Prawo karne*, Warszawa 2015.
- Kaczmarek T., *Spory wokół charakteru odpowiedzialności karnej sprawców przestępstw popełnionych w warunkach zawinionej niepoczytalności*, „Państwo i Prawo” 2004, nr 1.
- Lachowski J., *Przejawy obiektywizacji odpowiedzialności karnej w k.k. z 1997 r.*, „Studia Prawnicze” 2006, z. 1.
- Pohl Ł., *Prawo karne część ogólna*, Warszawa 2015.
- Tarnawski M., *Problem winy niepoczytalnego i o poczytalności zmniejszonej, odurzonych alkoholem lub innymi środkami odurzającymi*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1975, nr 2.
- Wróbel W., Zoll A., *Polskie prawo karne część ogólna*, Kraków 2010.
- Zoll A., *Kwalifikacja prawna czynu i wina niepoczytalnego sprawcy*, w: *Okoliczności wyłączające winę. Materiały VI Bielańskiego Kolokwium Karnistycznego*, red. J. Majewski, Toruń 2010.

Akty prawne

- Ustawa z 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (Dz.U. z 1997 r., nr 88, poz. 553 z późn. zm.).
- Ustawa z 6 czerwca 1997 r. – Kodeks postępowania karnego (Dz.U. 1997 nr 89, poz. 555 z późn. zm.).

Orzecznictwo

- Postanowienie SN z 18 lutego 2009 r., IV KK 288/08, OSNKW 2008, nr 12, poz. 98.
- Wyrok SA w Lublinie z 7 marca 2006 r., II AKa 19/06, LEX nr 179050.
- Wyrok SA w Białymstoku z 5 marca 2013 r., II AKa 24/13, LEX nr 1294725.
- Wyrok SN z 4 lutego 1974 r., II KR 269/73, OSNPG 1974, poz. 76.
- Wyrok SN z 16 maja 2000 r., III KKN 51/98, LEX nr 51448.
- Wyrok SN z 20 lipca 2007 r., III KK 486/06, LEX nr 310217.
- Wyrok SN z 11 września 2008 r., IV KK 288/08, OSNKW 2008, nr 12, poz. 98.

ATTRIBUTING SUBJECTIVE FEATURES OF THE CRIMINAL ACT IN CASE OF AN INSANE PERPETRATOR**Summary**

Attributing the subjective features of the crime, in other words volitional and intellectual attitude at criminal act committed by perpetrator, is extremely important for settle the matter, if only because it have an influence at the punishment. In case of sane person in principle attributing subjective features is not difficult. But in case of insane perpetrator, perpetrator's mental disorder impedes this attributing. This disorder cause that insane person sometimes in another way feels the desire to committing of criminal act or not. Insane persons also in another way than sane persons predicts or not possibility of committing the criminal act. Therefore issue of attributing subjective features of the criminal law in case of committing criminal act by insane perpetrator is issue in a dispute in Polish doctrine of criminal law.

The author will start his consideration at elaborate what is subjective feature and insanity in sense of Criminal Code from 1997. Author will presents also examples of the Polish doctrine of criminal law views as to this problem, which are sometimes extremely different. The author also will quote some judgments as to this problem. At next the author will elaborate his opinion in the issue of attributing subjective features.

Keywords: subjective features, insanity, attributing subjective features